



BATı'DA SİYASAL NORMLARIN DÖNÜŞÜMÜ VE SİLAHLI KUVVETLER

THE EVOLUTION OF POLITICAL NORMS IN THE WEST AND THE ARMED FORCES

Hakan SAMUR*

ÖZ

Bu makale, modern Batı devletlerinde silahlı kuvvetlerin siyasal normlarla olan ilişkisini üç dönem halinde incelemektedir: Ulus-devlet dönemi (1850–1945), demokratikleşme dönemi (1946–1990) ve çoğulcu demokrasi dönemi (1990 sonrası). Bu incelemenin amacı, söz konusu devletlerde dönemsel olarak hâkim siyasal normlarla silahlı kuvvetler arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Daha da açmak gerekirse, bu makalede, Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Batı Avrupa devletlerinde 19. Yüzyılın ortalarından günümüze kadarki süreçte silahlı kuvvetlerin, hâkim siyasal normların ve bu normlardaki değişimin gözlenebileceği bir kurum olduğu öngörülmüştür. Ulus-devlet döneminde, sanayi kapitalizminin yükselişiyle birlikte ulusçuluk ve ona bağlı bazı normlar öne çıkarken; silahlı kuvvetler bu normların taşıyıcısı olarak merkezi bir rol oynar. Hem prosedürel hem de içeriksel yönleriyle demokrasinin norm haline geldiği 1945 sonrası dönemde silahlı kuvvetlerin konumu, bunlara paralel olarak yeniden şekillenir. 1990'lar sonrasının çoğulcu demokrasi döneminde ise silahlı kuvvetler mensuplarının meslekî profilleri, halk nezdindeki konumları ve hak ve özgürlükler

* Prof. Dr., Batman Üniv., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Batman, Türkiye, hsamur@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1980-9347>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 06.06.2025
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 14.08.2025

çerçevesi, yeni normlara uygun bir dönüşüm geçirir. “Üniforma içinde yurttaş” kavramıyla ifade edildiği gibi, askeri personelin hakları ve özgürlükleri sivillere yaklaştırılır. Çalışma, tarihsel-sosyolojik bir yöntemle ilerlemekte; siyasal normlar-silahlı kuvvetler ilişkisini, kapsama alanındaki ülkelerden örnekler ve dönemsel analizler üzerinden incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Normlar, Silahlı Kuvvetler, Ulus-Devlet, Demokrasi, Modern Batı.

ABSTRACT

This article examines the relationship between the armed forces and political norms in modern Western states across three historical periods: the nation-state era (1850–1945), the democratization era (1946–1990), and the pluralist democracy era (post-1990). The aim of this analysis is to reveal the relationship between the dominant political norms of each period and the armed forces within these states. More specifically, the article posits that in the United States and Western European countries, the armed forces have served as an institution where prevailing political norms and their transformations can be observed from the mid-19th century to the present. During the nation-state era, the rise of industrial capitalism highlighted nationalism and related norms, with the armed forces playing a central role as carriers of these norms. In the post-1945 period, where democracy became the normative framework both procedurally and substantively, the role of the armed forces was reshaped accordingly. In the post-1990 era of pluralist democracy, the professional profiles of military personnel, their status in the public sphere, and their rights and freedoms have undergone a transformation aligned with new norms. As encapsulated by the concept of the “citizen in uniform,” the rights and liberties of military personnel have increasingly aligned with those of civilians. This study employs a historical-sociological methodology to examine the armed forces–political norms relationship through examples and period-based analyses from the countries in question.

Keywords: Political Norms, Armed Forces, Nation-State, Democratization, Modern West.

GİRİŞ

Bir toplumdaki yerleşik kurallar ve değerler bütünü olarak normlar, o toplumdaki bireylerin tutum ve davranışlarını yönlendirir. Tuomela (1996) normları; kural normları (*rule norms*), toplumsal normlar (*social norms*), ahlaki normlar (*moral norms*) ve ihtiyati normlar (*prudential norms*) şeklinde kategorize eder. Buna göre normlar sadece ülkedeki kanuni-prosedürel kuralları değil (kural normları), ondan çok daha kapsamlı olarak toplumsal ve ahlaki kural ve değerleri de kapsar. Her ne kadar Tuomela, bireysel iyilik ve çıkar açısından rasyonel bir hesaplamayla tercih edilen ihtiyati normlardan da bahsetse bile, normlar çoğunlukla toplumda ortak ve yaygın bir niteliğe sahip unsurlardır. Bu çerçevede, kural normları ile toplumsal ve ahlaki normlar arasında çoğu zaman bir örtüşmenin varlığından bahsedilebilir. Bir siyasal sistemdeki hukuk kuralları büyük oranda ya o ülkedeki toplumsal ve ahlaki normların yansımasıdır ya da bizzat toplumsal ve ahlaki normların belirli bir ideoloji çerçevesinde (yeniden) inşa edilmesinin aracıdır. Yani hukuk ya zaten var olan toplumsal ve ahlaki normları güçlendirir ve onlara resmiyet kazandırır ya da onları değiştirip yeni normlar oluşturur (Sunstein, 1996). Normların ortaya çıkmaları ve yerleşmeleri belli bir süreci gerektirse de koşulların değişmesiyle normlar da değişebilir (Finnemore ve Sikkink, 1998: 909). İçerikleri açısından ise normlar siyasal, ekonomik, kültürel ya da dini gibi kategorilere ayrılabilir. Bu makale kapsamında üzerinde durulacak olanlar siyasal normlardır. Siyasal normlar bir siyasal sistemin yapılandırılmasında ve yürütülmesinde benimsenen kuralları ve değerleri ifade etmesi yönüyle kural normlarıdır. Söz konusu kural ve değerler o siyasal toplum tarafından içselleştirilmişse, hangi tutum ve davranışların kabul edilebilir nitelikte olduğunu gösteren toplumsal norm halini de almışlardır (Alvarez-Benjumea ve Valentim, 2024: 1043).

Siyasal sistemler içerisinde öyle kurumlar vardır ki kendileri üzerinden, o sistemdeki siyasal normların neler olduğunu anlayabilmek fırsatını verirler. Bu makalede silahlı kuvvetlerin, modern Batı devletlerine ilişkin böyle bir fonksiyonu yerine getirdiği iddia edilmektedir. Sanayi kapitalizminin yaygınlaştığı 19. yüzyılın ortalarından itibaren ordu, bu devletlerde çoğu kez hem kural normu hem de toplumsal norm haline gelen hâkim siyasal değerlerin ve bu değerlerdeki değişimlerin gözlemlenebileceği en önemli kurumlardan biri olmuştur. Başka bir ifadeyle, silahlı kuvvetlerin devlet mekanizması içerisindeki ve toplum nezdindeki yerine bakmak demek, aynı zamanda o devletin-toplumun sahip olduğu temel siyasi normları da öğrenebilmek anlamına gelir. Böyle bir hipotezden hareketle, bu çalışmada 1850'lerden günümüze kadar modern Batı devletlerinde askerliğe ve silahlı kuvvetlere atfedilen değer, o devletlerde dönemsel olarak öne çıkan siyasal normlarla karşılaştırılmalı olarak değerlendirilecektir.

Değerlendirmeye geçmeden önce, modern devlet kavramını kısaca açıklamak faydalı olacaktır. Kabaca 11. yüzyılda tarım devrimiyle başlayan üretim artışı, pazar-rekabet-inovasyon mantığı çerçevesinde ilerleyen kapitalist bir zenginleşme sürecini önce Batı Avrupa'nın¹ sonra da daha geniş Batı uygarlığının ekonomik, politik ve toplumsal değişiminde temel unsur haline dönüştürmüştür. 15. yüzyılın sonundan itibaren keşifler ve bilimsel ilerlemeler üzerinden ciddi bir ivme kazanan bu ticaret kapitalizmi, sonraki dönemlerde sanayi kapitalizminin devreye girmesiyle birlikte bambaşka bir aşamaya ulaşmıştır. Yüzlerce yıla yayılan bu kapitalist zenginleşme sürecinin mimarları, bir yandan Kilise gibi geleneksel kurumların kendilerine engel oluşturan tahakkümüyle mücadele etmek adına diğer yandan da dönemsel olarak kendi çıkarlarına uygun yeni yönetim anlayışlarını pratiğe geçirmek adına düşünsel bir değişim sürecini yani sekülerleşmeyi de desteklemişlerdir. Kapitalizme ve sekülerizme dayalı modern devlet anlayışı 19. yüzyılda somut bir şekilde Batı siyasal ve ekonomik düzeninin kurumsal omurgası haline gelmiştir. Bu yüzyılın ortalarından itibaren sahneye politik birliğini sağlayan ve sanayileşmeye yönelen yeni oyuncuların girmesiyle, Batı uygarlığı içerisinde söz konusu anlayışa sahip devletlerin sayısında artış yaşanmış ve aralarındaki üstünlük mücadelesi oldukça yoğunlaşmıştır.

İşte modern devletin yaygınlaştığı o tarihlerden günümüze kadarki uzunca süre şu üç alt dönem halinde ele alınarak orduya ve askerliğe atfedilen konumun aslında Batı devletlerinde-toplumlarında öne çıkan normlarla yakın ilişki içerisinde olduğu ortaya konmaya çalışılacaktır: Ulusçuluk mantığına dayalı II. Dünya Savaşı'na kadarki dönem, demokrasinin temel norm haline geldiği Soğuk Savaş Dönemi ve bireysel hak ve özgürlüklere dayalı içeriksel demokrasinin ağırlık kazandığı 1990'lar sonrası dönem.

Çalışmanın sınırları hususunda üç noktanın açıklanması faydalı olacaktır. Batılı ülkeler arasında askerî gelenekler bakımından kayda değer farklılıklar bulunmaktadır. 18. yüzyılda profesyonel orduların ortaya çıkış sürecini ele alırken bu durumu örneklendiren Howard (2009: 54), Almanya'da hala feodal hatta feodal öncesi bazı anlayışların sürdüğünü, Fransa'da Devrim'e kadar ordu mensuplarının disiplinden uzak olduklarını ve Britanya ordusunun da bütüncül bir yapıya sahip olmadığını belirtir (Hatta Almanya'daki durumun 20. yüzyıla, Britanya'dakinin de günümüze kadar devam ettiğini ekler). Bu farklılıklara rağmen Howard, görevleri, alışkanlıkları, kıyafetleri, bakış açıları ve ilişkileriyle toplumdan ayrışan kendine özgü bir askerî alt kültürün esas hatlarının hepsinde de oluştuğunu açıklar. Buradan çalışmamıza bir paralellik oluşturursak,

¹ Bu çalışmada 'Batı Avrupa', ikinci Dünya Savaşı sonrasında demokrasi ve piyasa ekonomisi temelli örgütlenmiş Avrupa devletlerini ifade etmektedir.

ülkelerarası farklılıkların siyasal normlara verilen tepkilerde çeşitlilik yaratabileceği (*path-dependency*) öngörülebilir bir durumdur (Pierson, 2004). Çalışmamızın iddiası, söz konusu farklılıkları reddetmek değil, aksine bu farklılıkların üzerinde ortak normatif yönelimlerin ve makro tarihsel trendlerin varlığını ortaya koymaktır. Orduların, sözgelimi ulusçulukla veya demokratikleşmeyle ilişkilerinde farklı desenler ortaya çıkabilmiştir ancak ana çizgiler birbirleriyle benzeşmektedir. Çalışma söz konusu ortak çizgiler üzerinden bir analizi hedeflemektedir. Farklılıkların sistematik analizinin ise çalışmamızın kapsamı içerisinde ele alınmaları mümkün görünmemektedir.

Çalışmamızın sınırlarını belirleyen önemli unsurlardan biri de dönemlendirme tercihidir. Kritik dönemeçler, sıralama, olaylar, süre, zamanlama ve öngörülemeyen sonuçlar gibi unsurların bir arada değerlendirilmesinin gerekliliği de dikkate alındığında Pierson (2004: 5-6), toplumsal süreçlerin zamanla ilişkisini analitik biçimde incelemenin zorluğuna işaret eder. Bu zorluk, çatışma zamanlarında dahi değişime direnç gösterdiği belirtilen silahlı kuvvetler gibi (Murray, 2011: 6) kurumlarda daha da belirgindir. Bununla birlikte, belirlediğimiz üç alt dönemde öne çıkan birbirinden farklı siyasal normlar ve bu normlara dayalı siyasal değişim, değişime dirençli silahlı kuvvetler üzerinden bile gözlemlenebiliyorsa, çalışmanın siyasal normlar-silahlı kuvvetler ilişkisini ortaya koymaya yönelik çabası karşılığını bulacaktır demektir. Dolayısıyla, alt dönemlendirme yaklaşımımız, süreklilikleri ve kademeli değişimleri tamamen ihmal eden katı bir sınır çizimi olarak değil; aksine, belirli tarihsel bağlamlarda farklılaşan siyasal normların askerî kurumlarda nasıl tezahür ettiğini inceleme imkânı sunan ‘esnek’ bir analitik araç olarak değerlendirilmelidir.

Son olarak, analize tabi tutulan üç alt dönemin başat siyasi normlarıyla silahlı kuvvetlerin etkileşimine ilişkin değerlendirmeler, ABD ve bütün Batı Avrupa devletleri için geçerlidir. Ancak konunun somutlaştırılabilmesi için her dönemde bazı ülke pratikleri örnek olarak aktarılmıştır. Bu örnekler seçilirken, farklı hatta birbirine zıt kurumsal gelenekleri temsil eden ya da ilgili dönemin başat siyasal normuyla ilişkisi bakımından çarpıcı nitelikteki ülkeler tercih edilmiştir.

Modern Batı devletlerinde silahlı kuvvetler ile hâkim siyasal normlar arasındaki ilişkiyi, 1850’lerden günümüze uzanan bir tarihsel perspektif ve üçlü dönemlendirme çerçevesinde bütüncül biçimde ortaya koyması, makalenin başlıca literatür katkısını oluşturmaktadır. Uzun dönemli bu incelemede, farklı askerî geleneklere sahip olsalar da ülkeler arasındaki ortak normatif yönelimlere odaklanılması ise katkının bir diğer önemli boyutunu teşkil etmektedir.

1. ULUS-DEVLET VE SİLAHLI KUVVETLER (1850-1945 DÖNEMİ)

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde sanayi kapitalizmi İngiltere’de yarım asırdan fazla bir geçmişe sahipti. Belçika’da 1820’lerde; Fransa, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri’nde ise 1830’lar sonrasında sanayileşmede önemli ilerlemeler sağlanmaya başlanmıştır. Yüzyılın ortalarından itibaren yeni devletlerin de katılımıyla, sanayi kapitalizmine dayalı modern devletler Batı coğrafyasında en geçerli yönetim formuna dönüşmüştür. Söz konusu siyasal yapılarda, devletin meşruiyetini ve toplumla olan ilişkilerini belirleyecek bazı temel kural ve değerler de birbiriyle benzeşecek şekilde ortaya çıkmış ve her birinde norm halini almıştır. Ulusçuluk bu bağlamda en kapsayıcı ve temel norm olarak sayılabilecekken; bu temelden hareketle ortaya çıkan güçlü merkezi otorite ve yurttaşlık bilinci ile bütün bunları destekleyecek disiplin, devlet için fedakârlık, otoriteye bağlılık ve vatanseverlik gibi bağlı değerler sanayileşmiş modern devletlerin en azından İkinci Dünya Savaşı’na kadarki dönemde öne çıkan diğer normları olmuşlardır. Kimi devletlerde geleneksel monarşik yapılar bir şekilde siyasal sistem içinde korunmuş olsalar bile, ulusçuluğun merkezi rolü değişmemiştir. Bu bölümde önce ulusçuluk ve ona bağlı olarak ortaya çıkan diğer değerlerin nasıl birer norm halini aldıklarından bahsedilecek; sonra da silahlı kuvvetlerin, modern ulus-devletlerde bu normlara göre nasıl konumlandırıldıkları açıklanacaktır.

Ulusçuluğun ve Bağlı Değerlerin Normatif Konuma Yükselmesi

Sanayi kapitalizmiyle birlikte iyice kızışan devletlerarası rekabet ortamında ayakta kalabilmenin şartı disiplini, çalışkanlığı ve fedakârlığı sağlayıcı normları ve bunlara uygun kurumları devreye sokmaktan geçiyordu. Ortaçağ Avrupası’nda böyle bir etkiyi yerine getirebilecek normlar, muhtemelen dini referanslarda ve Kilise’de bulunmakta idi ancak uzun süreli din savaşları bu kaynağın doğrudan etkisinin zayıflaması sonucunu doğurmuştur. Kilise’nin bu anlamdaki baskın rolüne zaten karşı olan yükselen burjuvazi, sanayi kapitalizminin gereklerine uygun bir siyasal anlayışı; Westphalia Barışı ile modern devletler sisteminin temeline yerleşen egemenlik kavramıyla, Aydınlanma döneminde parlayan ortak irade kuramını birleştirmek suretiyle bulmuştur. Seküler bir çerçevede yeni norm ve kurumların inşasını hedefleyen bu yönelim, ulusçuluğu ve ulus devleti doğurmuştur.

1850’lerden itibaren ulusçuluk artık neredeyse tartışılmaz bir şekilde modern devletlerin ayrılmaz bir tanımlayıcı unsuru haline gelmiştir. Her devlette inşa edilmek istenen insan profili; içinde yaşadığı topluma ve o toplumun başındaki devlete tereddütsüz bağlı ve onun ilerlemesi için elinden geleni yapabilecek bir

tipoloji idi. İşbölümü ve uzmanlaşmanın çok arttığı sanayi toplumunda rol alabilecek bu insan profilinde disiplin, kültürel homojenlik ve eğitim en önemli özellikler olarak tasarlanmıştır (Gellner, 1983). Bu nedenle, eğitim müfredatlarından medya içeriklerine, kültür politikalarından hak ve özgürlüklerin kullanımına kadar hemen her husus böyle bir profile ulaşmak için seferber edilmiştir.

Yurttaşlık, modern siyasal yapılarda kişi ile devlet arasında sadece hukuki bir bağı değil, aynı zamanda ulusal kimliğe dayalı manevi bir bağı ve duygusal aidiyeti de ifade etmiştir (Kymlicka, 1995). Burada ulusçuluğun Almanya'daki gibi etnik temelli ya da Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki (ABD) gibi ortak hukuki-siyasi değerlere bağlılık temelli olması, hem yurttaşlığa yüklenen bu çok boyutlu işlevselliği hem de hedeflenen insan profilini değiştirmemiştir. Devletlerin başta anayasaları ve yurttaşlık düzenlemeleri olmak üzere, mevzuatlarında ve her türlü politikalarında kural normu haline gelen ulusçuluk ve onun disiplin, homojenlik, fedakârlık, otoriteye bağlılık, adanmışlık ve vatanseverlik gibi bağlı değerleri toplumsal normlar sıralamasında da en başlarda yer tutmaya başlamıştır (Haferkamp ve Smelser, 1992; Wimmer ve Feinstein, 2010). Bu değerler bir yana, ulus-devletin sembolik unsurları bile toplumda derin bir sahiplenmeyle karşılık bulmuştur. Hobsbawm'ın (1983), modern ulus devletlerin meşruiyetini artırmak amacıyla icat edildiğini ileri sürdüğü ulusal sembollere (bayrak, marş, ulusal günler vs.) saygı ve bağlılık, hukuki bir zorunluluk olmanın ötesinde toplumların tartışmasız kabul ettikleri bir norm haline gelmiştir.

Ulusçuluk ve Silahlı Kuvvetler

1800'lerin ortalarından itibaren yaklaşık yüzyıllık bir dönemde günden güne yoğunlaşarak yer eden bu ulusçuluk ve bağlı normlarının en kritik taşıyıcı kurumlarının başında ülkelerin silahlı kuvvetleri gelmiştir. Batı Avrupa'da düzenli orduların kurulması 16.yüzyıldan itibaren görülmeye başlansa da sanayi kapitalizminin yayılmasıyla birlikte hammadde ve pazar kavgasının şiddetlenmesi, beraberinde bir kurum olarak ordunun rolünü öne çıkarmıştır. Bir kere Sanayi Devrimi'yle birlikte hem silah teknolojisinin ve üretiminin gelişmesi hem de demiryolları ve telgraf gibi yenilikler sayesinde askeri lojistiğin aşama kaydetmesi; strateji, örgütlenme ve asker sayısı bakımından orduların daha sofistike ve daha büyük yapılar haline gelmelerini sağlamıştır (Williamson, 2020). Böyle bir değişim kaçınılmazdı çünkü devletlerin inşa süreçlerinde ve birbirleriyle üstünlük mücadelesinde silahlı güce olan ihtiyaç her geçen gün artmaktaydı. Bu nedenle, bütün Batı devletlerinde kritik birer aktör olarak ordular günden güne yerlerini sağlamlaştırmışlardır. Örneğin ABD'de 1784'te kurulmasından sonra

sadece sınır jandarması olarak hizmet veren düzenli ordu, 19. Yüzyılın sonlarından itibaren etkisini artırarak bu devletin 1940'lara ulaşıldığında tartışmasız bir dünya gücü olmasında en önemli paya sahip olmuştur (Coffman, 2004). Doğal sınırlarının olmaması ve çok geniş bir alana yayılması, bağımsızlığını ve bütünlüğünü korumak için Prusya'yı 19. yüzyıldaki rekabetçi ulusçuluk döneminde güçlü bir silahlı kuvvetlere dayanmaya mecbur bırakmıştır (Huntington, 1957: 33). Bismarck'ın ünlü kan ve demir politikası sayesinde 1871'de Alman birliği sağlanırken, ülkenin militarist yapısı daha da pekiştirilmiştir. Ülkenin ticari çıkarlarını korumak ve mali kapasitesini geliştirmek adına 1600-1850 arasında büyük çoğunluğu deniz aşırı olacak şekilde 273 savaş yapan Birleşik Krallık'ta, 229 savaş yapan Fransa'da ya da aynı saiklerle hareket eden Hollanda, Portekiz ve İspanya gibi pek çok başka devlette de (Dal Bó vd., 2025: 7) silahlı kuvvetler siyasal sistemler içerisinde kritik konuma gelmişlerdir.

Black'in (2010: 1) "modern çağın temel tanımlayıcı kavramlarından biri" olarak ifadelendirdiği total savaşın 19.yüzyılın ortalarından itibaren özellikle modern toplumların başrolünde yer aldıkları bir olgu haline gelmesi ve sıcak savaş dönemleri dışındaki emperyal rekabet ortamında da gerilime dayalı bir ulusal savunma anlayışının süreklilik kazanması, silahlı güce ihtiyacı artırmıştı. Devrim sonrası Fransa'sında asker ihtiyacını karşılamak amacıyla 1793'te getirilen zorunlu askerlik uygulaması, söz konusu total savaşların artmasına paralel bir şekilde 19.yüzyılın ikinci yarısından 1920'lere kadar Batı Avrupa'da ve ABD'de yayılmıştır. Savaşlar sadece yıkıcı etkilerde bulunmamışlar ya da toprak kazanımı gibi sonuçlara götürmemişler, aynı zamanda merkezi otoritenin güçlenmesine katkıda bulunarak modern ulus-devletlerin yerleşmesine ve toplum üzerindeki kontrollerinin artmasına sebep olmuşlardır. Bürokrasi daha sofistike bir yapıya kavuşurken, pasaport kontrolleri ve ulusal eğitim sistemlerinin güçlendirilmesi gibi araçlarla birlikte zorunlu askerlik de, bu kontrolün somut mekanizmaları olarak gelişmiştir (Porter, 1994).

Bu süreçte ordu, rejimlerin temel normlarının iç ve dış düşmanlara karşı başlıca koruyucusu durumuna gelmiştir. Bu rolü yerine getirirken de hemen her ülkede, salt muhafızlık yapmanın dışında bizzat dönemin yükselen siyasal formu durumundaki ulus-devletin değerlerini en fazla içselleştiren ve temsil eden kurum halini almıştır. Hatta ordunun ve askerliğin, bunun da ötesine geçerek bizzat ulus-devletle özdeşleşecek derecede bir toplumsal norm haline geldiğini ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Savaş ekonomisinin ve orduların finansmanının devletin başlıca işlevleri arasında yer alması ve yine orduların merkezi otoritelerle yakın ilişkileri dikkate alındığında, sanayi sonrası ulus-devletleri tanımlamak için askeri devlet (military-state) kavramının da kullanılması (Tilly, 1992) bunun bir göstergesidir.

Yurttaşlık kurumu ulusçu bir yaklaşımla inşa edilirken eş zamanlı olarak başka bir kavramın da modern devletlerde yerini almaya başlaması, askerliğin başlı başına bir toplumsal norm olduğunun bir başka kanıtıdır: yurttaş-asker (citizen-soldier). Janowitz'ın dediği gibi, yurttaş-asker ya da kitle ordusu gibi kavramlar üzerinden askerlik hizmeti, modern ulus devletlerde yurttaşlığın alametifarikası niteliğindeki unsurlardan biri olmuştur (Janowitz, 1976, 191). Ulusal kimliğin hukuki formu olan yurttaşlığın, askerlikle bu derece sıkı bir şekilde irtibatlandırılması; askerliğin ve silahlı kuvvetlerin, sanayi sonrası modern devletlerin en öne çıkan normlarından olan ulusçulukla nasıl doğrudan bir bağının bulunduğunu gösterir. Bir yurttaşlık görevi halini alan askerliğin 1850-1945 döneminde hemen bütün Batı devletlerinde yasalaşması, bu bağın artık yaygın ve doğal bir anlayış olarak yerleştiğini göstermektedir. Kimi modern devletlerde iki dünya savaşı arası dönemde ulusçuluğun radikal bir formu denebilecek faşizm ve onun totaliterlik, lider kültü ve anti-demokratiklik gibi bağlı normları ortaya çıktığında (Griffin, 1993), bu defa askerlikle yurttaşlık arasındaki normatif ilişki savaşı-yurttaş (warrior-citizen) tipolojisi üzerinden devam ettirilmiştir (Rousseau'dan alıntılan: Davidson, 1997: 37).

Sadece ulusçuluk değil, ulusçulukla ilişkili olarak modern toplumlarda yerleşen disiplin, fedakârlık, otoriteye bağlılık, adanmışlık ve vatanseverlik gibi normlar da mesleğin doğası gereği askerlikle birlikte anılır olmuştur. Silahlı kuvvetler bu değerlerin taşıyıcısı olduğu kadar, topluma örneklik etme açısından da kritik bir rol üstlenmiştir. Ordunun örgütsel yapılanması, stratejileri ve yöntemleri sivil toplum açısından rol modeli olurken (Hanlon, 2024), bu değerler üzerinden toplumun yeniden üretilmesine de katkıda bulunmuştur.

Şu ana kadar açıklananları bazı ülke örnekleri üzerinden somutlaştırabiliriz. Almanya'da hem temel normlar olarak ulusçuluk ve bağlı değerler hem de ordunun, bu temel normları temsil edecek en güçlü kurum olarak öne çıkması muhtemelen pek çok ülkeden daha erken ve somut bir şekilde kendisini göstermiştir. Daha Napolyon savaşları döneminde Prusya ve diğer Alman devletçikleri sıkı disiplin ve otoriter yönetim anlayışı içerisinde, militarist bir ulusçuluğun temellerini oluşturmaya başlamışlardır. Çünkü savaşın doğası değişmiş ve Napolyon'un öncülüğündeki Fransa'da ortaya çıkan kitle ordusu ve vatanseverlik anlayışı, Prusya'nın ordu yapısında reform ihtiyacını doğurmuştur. Bu reformların da sadece teknik anlamda değil, kendi vatani için savaştığı duygusuna sahip insanlar yetiştirecek şekilde daha geniş bir normatif kapsamla ele alınması gerekliliği fark edilmiştir (Howard, 2009: 86-87).

Almanya aynı zamanda yurttaşlık bilincini, yurttaş-asker mantığıyla birlikte inşa eden en çarpıcı örneklerden biri olmuştur. 1870-71 savaşında orduya gönüllü

katılanların sayısı 10 bin kişiden az iken, 1914'te 200 bin civarında gönüllü, savaşmak için sıraya girmiştir (Verhey, 2004: 98). 1914 Ruhu adı verilen böyle bir militarist ulusalcı yükseliş, ağır bir yenilgiyle çıkılan savaştan sonra da hızını kesmemiş ve hatta daha da radikal noktalara taşınarak Nazizm ile ifade edilmeye başlanmıştır. Almanya'da Nazi ideolojisinin temsilcisi olan Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin, 1924'te katıldığı ilk federal seçimlerde aldığı yüzde 6.5 oy oranını 1933'te yüzde 44'e çıkarmasında (Statista, 2000) uzun süreden beri Alman toplumunda varlığını hissettiren militarist ve otoriter ulusalcılığın payı büyüktür. 1871 sonrasında zorunlu askerlik yaygınlaştırılırken ve her yıl yüzbinlerce kişi askeri eğitimden geçirilirken, bunun dışında da okullar, gençlik örgütleri ve hatta spor kulüpleri militarist değerleri aşılayan merkezlere dönüşmüştür (Frevert, 2004). Toplumun bir yarısını oluşturan kadınlar çoğunlukla doğrudan askerlik yapmasalar bile, yine de aynı ulusçu normlarla donatılmaları için gerekli süreçlerden geçirilmişlerdir. Nazi gençlik hareketinin kadınlar kolu olan Alman Kızlar Birliği, genç kızları Nazi ideolojisine uygun bir şekilde yetiştirmek için onlara silahla atıcılık yarışmaları da dâhil bedensel aktiviteler yaptırıyor ve ordudaki sisteme benzer şekildeki hiyerarşik örgütlenmesiyle militarizme katkı sunuyordu (Weiler, 2021: 116).

Artık sadece cephede askerlerin değil, sivil-asker ayrımının belirsizleşeceği bir şekilde toplumun tamamının katılacağı total savaşların 20.yüzyılda ortaya çıkmasında, Almanya'nın öncü rol oynaması ve Nazizm'in bu ülkede vücut bulması şaşırtıcı bir durum değildir (Howard, 2009). Çünkü Napolyon savaşlarından başlayarak uzunca bir süreçte toplumun normatif temelleri eğitim, törenler, semboller ve mimari gibi pek çok araç üzerinden itaatkâr ve homojen bir ulusçuluğa dayandırılırken; ordu ve askerlik bu ulusal kültürün tam odağına yerleştirilmiştir (Mosse, 1975).

Batı Avrupa'da silahlı kuvvetlerin, ulusçuluk ve bağlı değerlerle iç içe olma misyonunu başka birçok devlet üzerinden örneklendirebilmek mümkündür. Coğrafi, linguistik ve siyasi farklılıklara rağmen, 1831'deki kuruluşundan itibaren Belçika'da ulus-devlet inşasında ordunun oynadığı kritik rol (Draper, 2016), özellikle 1898'de ABD ile yapılan savaşın kaybedilmesinden sonra İspanya'da modern ulusçuluğun militarist bir tonla hayata geçirilmesi (Quiroga, 2010) ya da ele alınan dönem boyunca dış politikasında tarafsız bir devlet olarak kalan İsveç'te bile ulusçuluğun monarşi ve ordu etrafında inşa edilmesinin yanında bir de ulusçuluğun ve bağlı normların toplumda da yer etmesini sağlayacak gönüllü savunma örgütlerinin kurulması (Malmström ve Berndtsson, 2025) bu örneklerin rahatlıkla artırılabilceğini göstermektedir.

ABD’de de silahlı kuvvetlere aynen Batı Avrupa’da olduğu gibi ayrıcalıklı bir konum tesis edilmiştir. Bir kere 1802’de West Point Askeri Akademisi’nin ve 1845’te Amerikan Donanma Akademisi’nin kurulmasıyla başlayan askeri eğitimin kurumlaşmasına yönelik adımlarla, silahlı kuvvetlerde görev yapmak ayrıcalıklı ve elit bir statüye dönüştürülmüştür. Sadece subaylık değil, orduda gönüllü askerlik çeşitli finansal desteklerle teşvik edilirken bile esas vurgu her zaman onur, vatanseverlik ve yüksek ulusal değerlere yapılmıştır (Clifford, 1972). Aynı paralelde, sivil eğitim süreçlerinde de askeri değerlerin ulusal birlik ve vatanseverlikle özdeşleştirildiği müfredatlar benimsenmiş, hatta 1900’lerin başında liselere askeri disiplin eğitimi bile konmuştur (Hirsch, 2001). Hem subaylığı hem de askerliği kural normu haline getiren bu tür politika adımları sayesinde ordu, toplumda prestiji daha da yükselen bir kurum haline dönüşmüştür. Öyle ki ABD 1917 yılında Birinci Dünya Savaşı’na katılmaya karar verdiğinde 200 bin olan asker sayısı savaş sonunda 3.7 milyona ulaşırken, bunun 1.2 milyon kadarı gönüllülerden oluşmuştur (Steward, 2010: 21). Birinci Dünya Savaşı gibi askerliğin en çetin ve riskli sayılabileceği bir dönemde bile askerliğe vicdani ret tutumunu gösterenlerin oranı ABD toplumunda yüzde 1’in altında kalmıştır (Woods’tan alıntılan: Mellors ve McKean, 1984: 26). Ayrıca, savaş kahramanları, üst düzey siyasi görevler için potansiyel aday olarak görülmüşlerdir (Bacevich, 2011: 123). Amerikan ulusçuluğu sadece Amerikan halkının diğerlerinden üstün olduğu iddiasına değil, aynı zamanda Amerikan ideallerinin de diğer ideallerden üstün olduğu iddiasına dayanır (Huntington, 1957: 152) ve ordu, böyle bir ulusçuluğun temsilcisi olduğu içindir ki yüksek prestije ulaşabilmiştir.

1850-1945 Döneminin Özeti

Ulusçuluk ve bağlı normları modern devletlerde sanayi devrimi sonrasında en geçerli siyasal norm olarak ortaya çıkmış ve silahlı kuvvetler, söz konusu devletlerde bütün bu normların en önemli temsilcisi ve bizzat inşa edici kurumlarından biri olmuştur. Böyle bir normatif temsilcilik ve inşa edicilik rolü, en katisından daha liberaline kadar ulusçuluğun farklı tonlarda tezahür ettiği bütün Batı devletlerinde kendisini göstermiştir.

2. DEMOKRATİKLEŞME VE SİLAHLI KUVVETLER (1946-1990 DÖNEMİ)

Genel olarak ulusçuluk şemsiyesi altında topladığımız değerlerin, 1945 öncesindeki yaklaşık yüz yıllık dönemde Batılı devletlerin temel siyasal normları olduklarını ve silahlı kuvvetlerin, söz konusu normlarla neredeyse özdeş bir kurumsal-toplumsal konum elde ettiklerini önceki bölümde izah etmeye çalıştık.

ABD ve Batı Avrupa devletlerindeki 1945 sonrasının temel siyasal normlarını ise başka bir kavram altında toplamamız mümkündür: demokrasi.

Tarih boyunca üzerinde yoğun tartışmalar yapılan demokrasi kavramıyla en azından Savaş sonrasından 1990'lara kadarki zaman aralığında piyasa ekonomisi kurumlarının sorunsuzca işlediği, çoğulcu parlamenter sistemlerin kurulduğu, serbest seçimlerin yapıldığı ve temel hak ve özgürlüklerin anayasal güvence altına alındığı bir siyasal düzen kastedilmektedir. Görüldüğü gibi burada, bir yandan kurum ve süreçleri ifade eden prosedürel bir demokrasi anlayışının diğer yandan da temel hak ve özgürlükleri ifade eden içeriksel bir demokrasi anlayışının varlığından söz edilebilir (Pridham, 2001). Devletin işleyişini ortaya çıkaran prosedürel demokrasi unsurları daha çok kural normu niteliğindedir. Temel hak ve özgürlükler ise hem kural hem de toplumsal norm niteliğindedir. Bu bağlamda hukukun üstünlüğü, eşitlikçilik, çokkültürlülük, insan haklarına saygı ve sivil özgürlükler gibi hak ve özgürlükler, demokrasiyle bağlantılı diğer normatif değerler olarak sayılabilir. Bu bölümde hem prosedürel hem de içeriksel demokrasinin Batı devletlerinde 1945 sonrasında norm olarak yerleşmesinden bahsedildikten sonra, silahlı kuvvetlerin bu normlara göre devlet ve toplum içerisinde nasıl konumlandığı açıklanacaktır.

Demokrasinin ve Bağlı Değerlerinin Norm Olarak Yükselmesi

Daha 1948'de Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Deklarasyonu'nda ve devamında benzer metinlerde temel hak ve özgürlüklere vurgu yapılsa da, savaş sonrasındaki yaklaşık ilk 20 yıllık dönemde, demokratik kurum ve kurallar çerçevesinde devlet mekanizmalarının yeniden yapılandırılması çabaları ağırlık kazanmıştır. Yani prosedürel demokrasi bir anlamda önceliği almıştır. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Ağır bir savaştan yeni çıkmış Batı Avrupa'nın yeniden toparlanabilmesi, yeni savaş riskini ortadan kaldıracak bir barış düzeni tesis etme arayışlarını hızlandırmıştır. Bu minvalde, ulusçu ve diğer ideolojik ihtirasları massedecek şekilde istikrarlı yönetimler oluşturma arayışları, demokratik kurum ve süreçlerin geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Hatta aralarındaki savaşların önlenmesi amacıyla, Batı Avrupa devletleri aynı değerlere dayalı bir Avrupa ortaklığı projesini hayata geçirmişlerdir. Doğrudan işgali içeren eski emperyalist mantık yerine, sömürgelere bağımsızlıklarını verip ama öte yandan da ekonomik, kültürel ya da siyasal araçlarla onlar üzerindeki hegemonyayı sürdürmek de prosedürel yönüyle demokrasilerin yaygınlaşmasının bir başka sebebi olmuştur. Kaldı ki baskıcı ve kısıtlayıcı komünist ideolojiye karşı ABD ve onunla ittifak içindeki Batılı devletler devamlı olarak demokratik yapıların önemi üzerinden hem kendi kamuoylarını konsolide etmişler hem de uluslararası ilişkilerde alan kazanmışlardır.

Kabaca 1960'ların ortalarından itibaren ise bu defa içeriksel demokrasi Batılı devletlerin gündeminde daha fazla yer etmeye başlamıştır. Demokratik kurum ve süreçlerin büyük ölçüde istikrar kazanmasının ve bu arada Avrupa entegrasyonunda da olumlu bir ivme yakalanmasının bu sonuçta etkisi vardır. İçeriksel demokrasiyi öne çıkaran bir başka sebep de şudur: Ciddi bir sıçrama yapmaya başlayan teknolojik gelişmeler ve artan üretim kapasitesi sayesinde, Batı ülkelerinde insanların tüketim kalıpları değişip genişlerken, artık özgürlüklerini daha fazla talep edici bir birey profili ortaya çıkmıştır. Daha 1960'ların ilk yarısında Herbert Marcuse (2002) teknolojik rasyonaliteye dayalı bir kapitalist sistemde, tamamen tüketim odaklı ve her istediğini yapabilme özgürlüğünün peşinde koşan bu profile dikkat çekerken; sonraki yıllarda, disiplinden ve meta anlatılardan hazzetmeyen ve kendi konforunu düşünen bu postmodern toplum bireyi pek çok düşünür tarafından analiz edilmiştir (Lyotard, 1994; Bauman, 1997).

Şüphesiz, büyük bir savaşın ardından gelen dönemde Batılı devletlerde ulusçu normlara bağlılık etkisini sürdürmüştür. Ancak bu süreçte ulusçuluğun doğası, önceki dönemlere kıyasla anlamlı bir dönüşüm geçirmiştir. 1850-1945 yılları arasında, sanayi kapitalizmine geçiş sürecindeki modern Batı devletlerinde ulusçuluk; ulus inşa süreçlerini destekleyen, aynı zamanda emperyalist yayılmacılığı meşrulaştıran bir işlev üstlenmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı'daki ulusçuluk ise, daha çok piyasa ekonomisine dayalı siyasal düzenlerin muhafazası ve toplum ile devlet arasındaki meşruiyet bağının sürdürülmesi yönünde şekillenmiştir. Onun için de yeni ulus-devlet mantığı, demokratik-liberal değerlerin norm halini almasına uygun bir zemin oluşturabilmiştir.

Normatif değişimin kesin çizgilerle ayrılmaması, yani bir taraftan ulusçuluk ve bağlı değerlerinin revize edilmiş bir şekilde de olsa devam etmesi, diğer taraftan da demokrasinin daha güçlü bir norm olarak gündeme gelmesi başta silahlı kuvvetler olmak üzere eskiye ait kurumların konumlarını gündeme getirmiştir. Silahlı kuvvetlerin 1946-90 arasında demokratik normlarla ilişkisi, prosedürel ve içeriksel demokrasiler bağlamında yukarıda açıkladığımız iki alt dönemle uyum içinde olacak şekilde gerçekleşmiştir.

1946-65 Dönemi: Sivil-Asker ilişkilerinin Düzenlenmesi

Genel olarak söylenebilir ki bir yandan silahlı kuvvetlerin otoritesinin önemli yer kapladığı bir politik kültürün kolay terk edilememesi diğer yandan da iki kutuplu sistemin baskılaması, Soğuk Savaş'ın yaklaşık ilk 20 yılında Batılı devletlerde silahlı kuvvetlerin normatif değişimi üzerinde sınırlandırıcı etkide bulunmuştur (Janowitz, 1964). Sürekli ve hızlı gelişen teknolojilere ya da Soğuk Savaş'la bağlantılı yeni güvenlik doktrinlerine teknik ve kurumsal uyum işin bir

yönünü oluştururken; daha da öne çıkan konu, dönemin demokrasi mantığına uygun bir şekilde sivil-asker ilişkilerinin kurulması ve silahlı güçlerin demokratik kontrolünün sağlanmasıydı. Ulusçuluğun ve bağlı diğer normların başat olduğu dönemin en parlak kurumu durumundaki ordu ve onun toplumsal prestiji yüksek mensupları, demokrasi çağının yeni normları üzerinden nereye konumlandırılmalıydılar? Dolayısıyla, dönemin başlarında silahlı kuvvetler, hak ve özgürlüklerden ziyade prosedürel demokrasinin mantığı üzerinden bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

19. yüzyıldaki ve 20. yüzyılın ilk yarısındaki Batılı ulus-devletler amaçları ve çıkarları gereği militarizme meyilli idi ve silahlı kuvvetler, doğal olarak bu devletlerdeki temel normları temsil edip toplumların şekillenmesine de katkıda bulunuyorlardı. Böyle bir yapı içinde ordunun yeri pek sorgulanmıyordu. Demokrasinin öne çıktığı Batılı devletlerde ise artık toplum ve onun seçimle belirlediği kurumlar temel demokratik normları temsil ettikleri için, silahlı kuvvetlerin devlet mekanizması içerisindeki yerini ve yetkilerini şekillendirmeye başlamışlardır. Yüzyıllardır savaşla birlikte anılan Batı Avrupa coğrafyasında 1945 sonrasında artık barışa dayalı ilişkiler kurabilme arayışı ve askeri harcamalar yerine, toplumsal refahı artırıcı alanlara kaynak aktarılmasının genel bir eğilim haline gelmesi; yönetimin sivilleşmesini ve devletlerin demokratik değerlere dayalı yeniden inşasını hemen her devlette ortaya çıkarmıştır (Sheehan, 2008). Bu kapsamda ABD'yi de katarak yine bazı somut örnekleri vermemiz faydalı olacaktır.

1850-1945 döneminde Batı Avrupa'nın bazı devletlerinin aksine ABD'de ulusçuluk katı bir militarizme dayanmamıştır. Silahlı kuvvetler, devlet ve toplum içerisinde güçlü bir imaja sahip olmakla birlikte anayasal sınırlar içerisinde sivil otoriteye tabi bir kurum olarak kalmıştır. Buna rağmen ülkede, İkinci Dünya Savaşı sonrasında sivil-asker ilişkilerinin, sivil kontrolünün artırılması yönünde daha demokratik bir zemine oturtulma çabası görülmüştür. ABD gibi bir devlette bile ordunun sivil kontrolünün ciddi çabalara konu olması, bu dönemde demokrasinin daha hassas bir normatif konuma yerleştiğinin çarpıcı bir kanıtıdır. 1947 yılında kabul edilen Ulusal Güvenlik Yasası ile hayata geçirilen Ulusal Güvenlik Konseyi, Ulusal Askeri Kuruluş, Savunma Bakanlığı ve Merkezi istihbarat Teşkilatı gibi kurumlar üzerinden sivil-asker koordinasyonunun artırılması, askeri harcamaların daha kontrollü yapılması ve sivillerin, güvenlikle ilgili karar alma süreçlerinde daha etkin olmaları amaçlanmıştır (Stuart, 2003; Stuart, 2008). Ülke tarihinde askerin yönetim üzerinde tehdit oluşturmaya yönelik ciddi bir tehlike yaşanmamasına ve 1947 düzenlemelerine rağmen, sonraki yıllarda güvenlikle ilgili hazırlanan önemli resmi raporlarda da demokratik değerlerin korunması adına silahlı kuvvetlerin sivil denetiminin

gerekliliğine vurgu yapılmıştır (Lyons, 1961: 53). Böylelikle, teknik meselelerde geniş yetkilere sahip olan ve güvenlik gibi kendi uzmanlık alanlarına odaklanması gereken orduya profesyonel bir nitelik kazandırılırken; bu özelliklerine müdahale etmeden, siviller tarafından objektif denetime tabi tutulması ve demokratik değerlere bağlı olması hedeflenmiştir (Huntington, 1957). 1950 tarihli Askeri Adalet Sistemi Reformuyla kara, deniz ve hava kuvvetlerine uygulanan ayrı yargı düzenleri birleştirilirken; askeri personelin savunma ve adil yargılanma gibi haklarında da iyileştirmeler yapılmıştır (Spindler, 1952: 1084).

Demokrasinin yükselen norm halini almasıyla Amerikan toplumunun da silahlı kuvvetlere bakışında bir içerik değişikliğinin ortaya çıktığı görülmektedir. Daha öncesinde olduğu gibi İkinci Dünya ve Kore Savaşlarıyla Vietnam Savaşı'nın ilk yıllarında ordunun, toplum nezdindeki saygınlıklarını korudukları söylenebilir. Ancak geçmişte askerler, ulusçu normlar çerçevesinde vatanseverlik ve kahramanlık vurgularıyla toplumda ayrıcalıklı bir yere oturtulurken; dünyada demokrasiyi koruma ve temel özgürlükleri savunma misyonu, yeni dönemdeki toplumsal desteğin gerekçeleri olarak belirmiştir (Casey, 2008). Yani vatanseverlik yerine demokrasi ve özgürlükler, toplumdaki silahlı kuvvetler algısının normatif temelini oluşturmuştur.

Huntington'un (1957) vurguladığı gibi Prusya döneminin de etkisiyle Almanya, kuruluşundan itibaren Avrupa'daki en profesyonel orduya sahip olmuş ancak halkın büyük sempati beslediği bu profesyonellik, kendisi de militarist düşüncede olan siyasal otoriteler eliyle yozlaşmış ve zararlı sonuçlara yol açmıştır. Demokrasi özü itibarıyla uzlaşma ve barışın hâkim olduğu bir yönetim anlayışı ise, dünyayı iki büyük savaşa sürükleyen Almanya'daki demokratikleşmenin ve sivil-asker ilişkilerinin nasıl şekilleneceği 1945 sonrası dönemin en kritik meselelerinden biri olmuştur. 1949 yılında hayata geçirilen anayasada bir yandan kuvvetler ayrılığına dayalı demokratik kurumlar diğer yandan insan hakları önemli bir yere sahip olmuştur. Konrad Adenauer gibi demokrasi yanlısı ve güçlü bir liderin kuruluş döneminde uzunca bir süre başta kalması (1949-1963), Almanya'nın demokratik dönüşümü açısından bir fırsat olmuş ve sadece ülke içinde değil, Avrupa genelinde de demokratik değerlere dayalı bir entegrasyonun başlatılmasında Almanya öncü aktörlerden biri olmuştur.

Öte yandan, geçmişin mirası sıkıntılı olunca, bu ülkede sivil-asker ilişkilerinde değişimin gerçekleştirilmesi kolay olmamıştır (Huntington, 1957). Savaşta ordusu tamamen yok edilen devlette yeni bir silahlı kuvvetlerin yapılandırılmasına 1950'lerin ortalarında başlanmıştır. Almanya'da ordunun sadece yeniden inşa edilmesi ve devlet içinde yerinin belirlenmesi değil, toplumla yeniden entegre edilmesi de adeta sıfırdan başlamıştır. Kurulan yeni ordunun

eskiyle ve özellikle Nazi ideolojisiyle bir bağının kalmadığının ve demokratik sistemle uyumlu olduğunun gösterilmesi kritik önemi haizdi (Herspring, 2013: 75). Bu bağlamda, sözgelimi subaylık için başvuran adaylar, öncelikle demokratik bir orduya uyumlulukları hususunda mülakata tabi tutulmuşlardır (Herspring, 2013: 81). 1956 yılında kurulan Askeri Ombudsmanlık Kurumu, silahlı kuvvetlerin demokratik denetimini gerçekleştirmek ve ordu mensuplarının haklarını güvence altına almak görevlerini üstlenmiştir.

Almanya'yla birlikte Avrupa entegrasyonuna öncülük eden Fransa, 1958 Anayasası ile sivil-asker ilişkileri meselesinde önemli adımlar atmıştır. Cumhurbaşkanı savunma konularında, özellikle nükleer silah kullanımı meselesinde merkezi konuma getirilirken; başbakan da bir başka geniş yetkili aktör olmuştur. Asker şahısların kendi görüş ve taleplerini iletebilmeleri ancak Savunma Bakanlığı üzerinden mümkün olabilmıştır (Maire ve Schmitt, 2022). Şüphesiz, uzun süreli anti-demokratik rejimlerden ancak 1970'lerde kurtulabilen İspanya ve Portekiz'in, askerin demokratik kontrolü hususunda bu kervana gecikmeli olarak katıldıklarını belirtmek gerekir. Portekiz 1974'te diktatörlüğü sona erdiren Karanfil Devrimi'nden iki yıl sonra kabul ettiği anayasa ile bu konuda ilk adımları atarken, silahlı kuvvetler üzerindeki sivil kontrolünün daha da sağlamlaştırılması 1982'deki anayasa değişiklikleriyle gerçekleştirilmiştir (Bruneau, 2017). İspanya 1981 yılında demokratik Batı bloğundaki son askeri darbe teşebbüsüne sahne olsa da Franco diktatörlüğünün 1975'te sona ermesinin ardından yönetimde sivilleşme çabalarına başlamış, 1977'de yeniden yapılandırılan silahlı kuvvetler savunma bakanlığına bağlanmış, sivil kontrolünü artıran başka yapılar devreye sokulmuş ancak bunun tam anlamıyla başarılabilmesi 1980'lerin sonunda gerçekleştirilebilmiştir (Osuna, 2014; Kuehn ve Croissant, 2023).

1965-1990 Dönemi: İçeriksel Demokrasinin Gelişimi

Batı devletlerinde ordunun demokratik devlet sistematiği içerisindeki yeri büyük ölçüde bir düzene oturtulduktan ve sivil-asker ilişkilerinin hukuki-kurumsal çerçevesi belirlendikten sonra, bu defa bir kurum olarak silahlı kuvvetlerin ve bir meslek olarak askerliğin liberal pencereden sorgulanması ve özgürlükler bağlamında toplum içerisindeki yerinin değerlendirilmesi öne çıkmıştır. Yani 1960'ların ortalarından itibaren demokratikleşmenin genel gidişatına uygun olarak, silahlı kuvvetler artık prosedürel yönlerinden ziyade içeriksel demokrasi itibarıyla değerlendirilen bir kurum haline gelmiştir. Salvatore Palidda askerliğin yeni konumuna evrilmesine yol açan sosyal değişimi büyük üretim birimleri halinde yapılandırılmış Fordist/Taylorist modelin gerilemesine paralel olarak geleneksel disiplin toplumunun zayıflamasına bağlamaktadır (Caforio, 1996: 3). Öne çıkan bir yandan tüketim odaklı ve hazcı bireycilik diğer yandan da pasifist

eğilimler, temelinde kolektif hareketin ve savaşçılığın bulunduğu askerliğe yönelik sivil toplum desteğini azaltmıştır. Hatta silahlı kuvvetlere yönelik eleştiriler artmaya başlamıştır. Askerliğe vicdani ret gösterenler eskiden çoğunlukla pasifist Kilise çevrelerinden çıkarken, bu dönemde çok daha çeşitli ve geniş toplum kesimlerinden itirazlar yükselmiştir (Mellors ve Mckean, 1984: 27).

Bizzat askerliğin görev tanımında, dönemin ruhuna uygun değişimler görülmeye başlanmıştır. Pek çok Batı Avrupa ülkesinde askerler geleneksel görevlerinin dışında hava-deniz kurtarma, sahil güvenlik, sınır güvenliği ve afet yardımı gibi faaliyetlerde rol almaya başlamışlardır (Mellors ve Mckean, 1984: 33). Değişim sadece görev tanımları üzerinden olmamış, bizzat bir meslek olarak askerliğin toplumsal konumunda da değişim yaşanmıştır. Söz gelimi Batı toplumlarının çalışma hayatında cinsiyet farklılaşmasının giderek ortadan kalktığı yeni bir düzen kurulmuş; özellikle muharip görevler bakımından erkek odaklı bir meslek olmayı sürdüren askerlikte bu değişim daha az ve gecikmeli yaşanınca, toplum ortalamasının uzağına düşmüş ve askerlikle yurttaşlık arasında geçmişte kurulan bağ zayıflamıştır (Cohen, 2001). Mesleki cinsiyet eşitliği hususunda silahlı kuvvetlerdeki hak ve özgürlük değişimi yavaş olsa da ordu mensuplarının dernekleşme ve sendikalaşma özgürlüklerinde ya da diğer bireysel özgürlüklerinde 1970'lerle beraber gözle görülür bir değişim ortaya çıkmıştır.

Bütün bu değişimlere rağmen, Janowitz'e (1979) göre yurttaş-asker anlayışının olmazsa olmaz koşullarından biri olan zorunlu askerlik uygulaması neredeyse bütün Batı ülkelerinde dönem boyunca devam etmiştir. Birleşik Krallık'ta 1960'ın sonunda, Birleşik Devletler'de ise 1973'te zorunlu askerlik sona erdirilirken; çoğunun zaten ordusu bulunmayan küçük devletler dışındaki bütün Batı Avrupa alanında zorunlu askerlik yerinde durmuştur. İdeolojik kamplaşmanın yarattığı riskler bunda bir etken olarak kabul edilebilir. Gönüllü katılımcıların işe alımının daha zor ve maliyetli olmasının zorunlu askerliğin devam ettirilmesinde etkisinin olduğu ileri sürülmektedir (Mellors ve Mckean, 1984). Zorunlu askerliğin, yukarıda bahsedildiği gibi, geleneksel çerçevenin dışındaki görevlerle de yerine getirildiği unutulmamalıdır.

Bu alt dönemi, yine bazı ülkelerden örneklerle açıklamak faydalı olacaktır. ABD'de ordunun İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki "dünya jandarmalığı" rolünün, fazla eleştirilmeden demokratik normlar üzerinden toplumsal meşruiyet elde ettiğini açıklamıştık. 1960'ların ikinci yarısından itibaren ise durum değişmeye başlamıştır. Vietnam Savaşı uzadıkça ve ABD'nin kayıpları arttıkça, silahlı kuvvetlere ve askerliğe bakış ciddi bir toplumsal erozyona uğramıştır. Zorunlu askerlik adeta ölüm cezası gibi algılanmaya başlanmış ve insanlar askere gitmemek için Kanada'ya kaçmak, kasten yeterlilik testlerinde başarısız olmak,

üniversiteye başlamak veya doğrudan protesto etmek gibi yöntemlere başvurmuşlardır (University of Michigan). Savaşlar ve silahlanma sorgulanmaya başlanınca 1970’lerde vicdani retçilerin sayısında önemli artışlar yaşanmış, hatta 1972 mali yılında vicdani retçilerin sayısı zorunlu askerlikle alınanları geçmiştir (Cortright, 2005: 5). Sonunda zorunlu askerlik 1973 yılında kaldırılmıştır. Bu arada silahlı kuvvetler personelinin demokratik hak ve özgürlükler açısından profili de değişmiştir. West Point’e ilk kadın öğrenci 1976 yılında kabul edilmiştir. Ordu mensuplarının haklarını savunma amaçlı dernekler 1920’lerden itibaren kurulmaya başlansa da 1960’ların ikinci yarısından itibaren örgütlenme ve faaliyet özgürlüğünün kapsamı genişlemiştir. Öyle ki 1965 ve 1966 yıllarında bizzat orduda görevli askerler Vietnam Savaşı’nı protesto eylemlerine başlamışlar; kısa sürede erlerin ya da subayların kurdukları savaş karşıtı örgütler hayata geçirilmiştir (Cortright, 2005).

Yurttaş-asker anlayışının yerine hakları ve özgürlükleriyle daha demokratik bir asker profilini ifade etmek amacıyla gündeme gelen “üniforma içinde yurttaş” (citizen in uniform) anlayışı esasen 1990’lar sonrasında ağırlık kazansa da, şu anda ele aldığımız alt dönemde de bunun tartışılmaya başlanması, kritik bir gelişmedir. Bir de bu tartışmanın silahlı kuvvetlerini ve sivil-asker ilişkilerini, geçmişin kötü mirasından tamamen temizleyerek yeniden inşa etmeye çalışan Almanya’da bile yaşanması, içeriksel demokrasinin somutlaşan görüntüsü hakkında daha net bir fikir vermektedir. Ülkede yeni silahlı kuvvetlerin kurucularından olan Graf Wolf von Baudissin tarafından “askerin, savunmakla yükümlü olduğu demokratik değerlerin aynı zamanda somutlaşmış hali olması” şeklinde tanımlanan üniforma içinde yurttaş anlayışı, askerlerin oy kullanma, örgütlenme özgürlüğü ve ifade özgürlüğü gibi haklardan yararlanmasını öngörüyordu (Plowman, 2010: 137). Nitekim Almanya’da bütün bu haklarda özellikle 1970’lerde önemli ilerleme sağlanmıştır. Ayrıca, vicdani ret hakkı 1949 Anayasası’nda yer alsa bile uygulamaya geçirilmesi zaman almıştır. 1960’ların ikinci yarısından itibaren Anayasa Mahkemesi’nin bu hakkı kullanmak için başvuru gerekçelerini genişletmesine paralel olarak artan başvurular, 1970’lerde ve 80’lerde hızlanarak devam etmiş; askerliği sivil hizmetler üzerinden gerçekleştirme yolları da 1970’lerde güçlendirilmiştir (Livny, 2017: 670).

Yurttaş-asker anlayışının ciddi kırılma yaşadığının ve silahlı kuvvetlerin, ulusçu bir norm anlayışından içeriksel demokratik normlara yakınlaştığının kritik göstergesi durumundaki vicdani ret hakkı Fransa’da 1963’te, Belçika’da 1964’te, İtalya’da 1972’de, Portekiz’de 1976’da ve İspanya’da 1984’te kabul edilmiştir. Bu hakkı daha öncesinde önemli sınırlamalarla tanıyan Danimarka ve İsveç gibi devletler de 1960’larda ve 70’lerde vicdani reddin kapsamını ve erişimini genişletmişlerdir. Bu dönemde bir kısmı sendikalaşmayı da içerecek şekilde asker

şahısların örgütlenme hakları Danimarka (1967), Belçika (1970), İsveç (1973) ve Hollanda (1974) gibi bazı devletlerde devreye sokulmuştur. 1972 yılında bir şemsiye örgüt olarak Avrupa Askerî Dernekler ve Sendikalar Örgütü (Euromil) yedi üyesi ile hayata geçirilmiştir. Muhtemelen cinsel tercihe dayalı ayrımcılığa yaklaşım, genel toplumla birlikte silahlı kuvvetlerin geçirebileceği demokratik dönüşümün en kritik göstergelerindendir. Eşcinsel olduklarını açıklayan kişilerin orduda görev almalarına Hollanda (1974), İsveç (1976), İspanya (1977), Danimarka (1978) ve Norveç'te (1979) izin verilmesi ciddi bir kırılmanın habercisi niteliğindedir.

Silahlı kuvvetlerin, içeriksel demokrasinin liberal normları üzerinden değerlendirilmesi öyle bir noktaya gelmiştir ki İsviçre'de demokrasi ve barış söylemleriyle 1982 yılında ortaya çıkan bir grup aktivist ordunun tamamen lağvedilmesi için kampanya başlatmıştır. Eskiden beri ordunun neredeyse kutsal kabul edildiği bu ülkede söz konusu kampanya çerçevesinde toplanan imzalarla 1989 yılında referanduma gidilmiştir. İsviçre standartlarına göre çok yüksek bir katılım oranının gerçekleştiği referandumda (yüzde 69,2), her ne kadar öneri kabul edilmese bile hem bizzat böyle bir referandumun yapılması hem de üçte birlik bir kesimin ordunun ortadan kaldırılması yönünde oy kullanması dikkat çekici bir sonuç olmuştur.

1946-90 Döneminin Kısa Değerlendirmesi

Bu dönem, Batı devletlerinin öncesindeki ulusçu ve merkezîyetçi normatif düzenlerle 1990'lar sonrasında iyice belirginleşecek çoğulcu demokratik normlara dayalı yönetim ve toplum anlayışları arasında bir geçiş süreci olarak kabul edilebilir. 1960'ların ortalarına kadar devlet mekanizması içerisindeki yeri ve rolü, demokratik normlara uygun olarak sivilleşme yönünde yeniden yapılandırılan silahlı kuvvetler; sonrasında ise hak ve özgürlükler üzerinden sivil alana biraz daha yaklaştırılmıştır. Böylelikle ordunun ve askerliğin, Batı toplumlarındaki ayrıcalıklı ve kutsal konumu da zayıflamaya başlamıştır. Soğuk Savaş'ın güvenlik merkezli ikliminin ve zorunlu askerliğin, bu alt dönemde, sosyal bir kurum olarak silahlı kuvvetlerde ortaya çıkan değişimi kısmen yavaşlattığı öne sürülebilir.

Dönem boyunca silahlı kuvvetlerin siyasal sistem ve toplumsal düzen içerisinde yeniden konuşlandırılması süreçlerinde, bu kurumun yeri Batı devletlerinde ve toplumlarında geçerli normların bir göstergesi niteliğinde olmuştur. Sivil-asker ilişkilerini, sivil otorite lehine tesis etmek prosedürel demokrasinin en kritik göstergelerinden biri olurken; askerlik-toplum ilişkisi ve silahlı kuvvetler mensuplarının hak ve özgürlük alanlarının ne olacağı gibi konular da içeriksel demokrasi düzeyi hakkında önemli bir gösterge olmuştur.

3. ÇOĞULCU DEMOKRASİ VE SİLAHLI KUVVETLER (1990'LAR VE SONRASI)

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte ideolojik ayrıma dayalı iki kutupluluğun baskılaması ortadan kalkmış ve demokratik değerler artık tamamen Batı Avrupa ve ABD'nin normatif görünümünü ifade eder duruma gelmiştir. Hak ve özgürlükler olabildiğince atomize edilmiştir. Artık Birlik statüsüne geçen Avrupa entegrasyonu, hemen her alanda hukuk ile garanti edilmiş geniş bir hak ve özgürlükler çerçevesini, genişleme ve derinleşme stratejilerinin odağına yerleştirmiştir. Aynı demokrasi normları, ABD açısından da, hedeflediği yeni dünya düzeninin temel değerleri konumuna gelmiştir. İçeriksel demokratik normların bu derece ilerleyişi, geleneksel kurumların hemen her alanda daha hızlı değişimine yol açacak bir bilgi teknolojisi devrimiyle beraber gerçekleşmiştir.

Batı dünyasının 1990'lar sonrasındaki normatif görünümü hakkında fikir sahibi olabilmek adına, silahlı kuvvetler yine gösterge kurumlardan biri durumundadır. Öncelikle açıklık, şeffaflık, güvenilirlik, meşruiyet ve çoğulculuk gibi dönemin yükselen normları, silahlı kuvvetlerin hem politik aktörlerle hem de bütün bir toplumla ilişkilerinin düzenlenmesinde önem kazanmıştır (Born, Caparini ve Kuhlmann, 2006: 5). Toplumsal değerlerdeki ve yaşam tarzlarındaki değişime paralel olarak, emir-komuta zinciri içinde sıkı bir disipline sahip askeri personelin meslekî profilleri, halk nezdindeki konumları ve hak ve özgürlükler çerçevesi de değişime uğramıştır. Yer yer örnekler de vererek bu üç hususa değinmek, dönemin normatif ruhunu anlayabilmek açısından faydalı olacaktır.

Mesleki profil anlamındaki değişim, tehdit algısının ve buna bağlı olarak güvenlik konseptinin yeniden değerlendirilmesi üzerinden gerçekleşmiştir. Soğuk Savaş'ın içinde barındırdığı riskler ortadan kalkınca, Batı Avrupa'da devletler silahlı kuvvetlerinde yüzde 25 ile yüzde 40 arasında küçülmeye gitmişlerdir (Boene, 2009: 5). Geleneksel savunma görevlerinin ötesinde, sivil ve insani görevlerin üstlenilmesi hususunda önceki dönemde başlayan değişim 1990'lar sonrasında daha da hızlanmış ve ordu mensupları, savaşın askerleri olmaktan ziyade “demokratik asker” kavramında ifadesini bulacak şekilde demokrasinin askerleri şeklinde vasıflandırılmışlardır (Mannitz, 2013). Batı toplumlarında Soğuk Savaş sonrasında silahlı kuvvetlerin görev konseptinin barış operasyonlarını ve insani müdahaleleri de içine alacak derecede çeşitlenmesi ve çeşitlenen bu görevlerde çok uluslu birliklerin görev yapmaya başlaması, ordular arasındaki yakınlaşmayı ve benzeşmeyi daha da artırmıştır. Hatta 1990'larda Avrupa entegrasyonu öyle bir ivme kazanmıştır ki ordu mensupları yakın bir gelecekte ulusal orduların yerine ortak bir Avrupa ordusunun kurulacağını yüksek bir ihtimal olarak görmeye başlamışlardır (Manigart, 2001: 21). Bu ihtimal

gerçekleşmese bile, mesleki profildeki değişim her yerde birbirine benzeşecek şekilde ortaya çıkmıştır. Bir kere Fransa, Hollanda, İtalya, İsveç ve kısmen Almanya gibi devletlerde sivil eğitimle yakınlaşan ve siyaset bilimi, sosyoloji, iletişim gibi akademik konuları içeren subaylık eğitim programları hayata geçirilerek, ordu mensuplarının savaş dışı askeri operasyonlarda görev almalarına destek olunmuştur (Caforio, 2000). Mannitz'ın Avrupa'daki 12 geleneksel, oturmuş ya da post-sosyalist demokrasiyi kapsayan çalışması, neredeyse tüm ülkelerde ordunun profilinin artık "ulus-devleti savunan cesur bir asker" değil, "iyi eğitilmiş bir profesyonel, yetkin bir yönetici ve farklı görevlerin özel koşullarına göre kullanılan araçları uyarlayan esnek bir uzman" olduğunu göstermiştir (Mannitz, 2013: 34).

İletişim ve sosyalleşme imkânlarını ileri düzeylere götüren medya araçları sayesinde daha serbest yaşam tarzlarını ve meslekleri tercih etme eğilimleri hızlanan yeni jenerasyonlar için askerlik, ilgi çekicilikten gitgide uzaklaşmış ve silahlı kuvvetlerin Batı toplumları nezdindeki ayrıcalıklı konumları iyice zayıflamıştır. Demokrasisi yerleşmiş hemen bütün Batı ülkelerinde bir meslek olarak subaylığa (Weibull, 1996: 33) ya da silahlı kuvvetlerle alakalı haberlere (Janning ve Bauer, 2007: 538) ilgi daha 1990'ların başında bile azalmıştır. Sadece meslek olarak tercih edilmemesinin yanında, silahlı kuvvetler mensuplarının bizzat kendi değerlendirmelerinde askeriye'nin halk nezdindeki itibarının eskiye göre çok daha negatif durumda olduğu yaygın olarak dile getirilmiştir (Mannitz, 2013: 42). Silahlı kuvvetlerle siviller arasındaki bağlantıyı canlı tutan araçlardan biri olduğu ileri sürülen (Choulis, Bakaki ve Böhmelt, 2019; Kosnik, 2017: 458) zorunlu askerliğin pek çok ülkede devam etmesinin, 1970'lerde ve 80'lerde askerliğin halk nezdindeki konumunun zayıflamasını yavaşlatan bir unsur olduğundan bahsetmiştik. Soğuk Savaş sona erdiğinde sadece dört Avrupa devletinde (İrlanda, Lüksemburg, Malta ve Birleşik Krallık) ordular gönüllülük esasına dayalı iken, 1990'lar sonrasında zorunlu askerlik birçok Batı devletinde ya ortadan kaldırılmış ya da koşulları yumuşatılmıştır (Boene, 2009: 1). Zorunlu askerlik Belçika'da 1994, Hollanda'da 1997, Fransa'da 2001, İspanya'da 2001, Portekiz'de 2004, İtalya'da 2005 ve Almanya'da 2011 yılında kaldırılırken; İsveç, Norveç ve Danimarka gibi devletlerde sivil hizmetlere ve vicdani redde daha fazla zemin sağlayan bir forma dönüştürülmüştür. Askerliğe ilginin azalmasında, zorunlu askerliğin kaldırılmasının Soğuk Savaş'ın sona ermesinden daha fazla etkide bulunduğu ifade edilmektedir (Strachan, 2003: 1). Orduda görev yapan personel sayısında küçülmeye gitmenin de silahlı kuvvetlerin toplumsal konumundaki zayıflamaya etki ettiği söylenebilir.

Batı devletlerinde silahlı kuvvetlerin hak ve özgürlükler çerçevesi ise, sivil toplumunkine yaklaşma ve pek çok konuda farkın ortadan kaldırılması yönünde

belirlenmiştir. Profesyonel ya da zorunlu asker statüsünde olsun, silahlı kuvvetler personelinin askerlik hayatına ilişkin belirli sınırlamalar dışında diğer insanlarla aynı hak ve güvencelere sahip olmalarını ifade eden “üniforma içinde yurttaş” anlayışı 1990’lı yıllarda artık marjinal bir yaklaşım olmaktan çıkmış ve konuyla ilgili kurumsal raporlarda da sıkça yer verilen temel bir norm halini almıştır (OSCE/ODIHR, 2008: 22). Avrupa Konseyi’nin 2010 yılında kabul ettiği bir tavsiye kararında bütün silahlı kuvvetler mensupları için oldukça ayrıntılı ve kapsamlı bir hak ve özgürlükler listesi kabul edilmiştir (Council of Europe, 2010). Açık ve meşru bir askeri amaç olmadıkça yaşamını riske atacak durumlara maruz bırakılmamaktan, adil yargılanma hakkına sahip olmaya; özel ve aile hayatına saygı duyulmasından, düşünce ve inanç özgürlüğüne; sınırları geniş tutulmuş bir ifade özgürlüğünden, örgütlenme özgürlüğüne; siyasal katılım haklarından, adil sosyal güvenceye sahip olmaya; iş sağlığı ve güvenliğinden, (cinsiyet, cinsel eğilim, ırk, ten rengi, dil, siyasal düşünce gibi) unsurlarda ayrımcılığa tabi tutulmamaya kadar söz konusu kararda yer alan pek çok unsur aslında 1990’lardan itibaren az ya da çok, Batı’nın liberal devletlerinin gündeminde yer almıştır. Listedeki birkaç unsur üzerinden, Batı ordularında haklar ve özgürlükler bağlamında yaşanan değişme mercek altına alınabilir.

Ülke savunması ve güvenliği ile doğrudan ilişkili kurum olma misyonu göz önünde bulundurularak askeri personele grev hakkı hiçbir Batı devletinde tanınmamıştır. Buna rağmen, ordu mensuplarının kendi haklarını ve sorunlarını dile getirebilecekleri sendika benzeri örgütlere ya da temsilci derneklere alan açılması çabaları 1990’lar sonrasında hızlanmıştır. Öncelikle, mevcut temsilci örgütlerin 1992 yılında Hollanda’da (Visser, 2000) ve 1995 yılında İsveç’te (OSCE/ODIHR, 2008: 22) birleşmeye yönelmelerinde olduğu gibi, yeni demokratik ortam bazı örgütlerin yeniden yapılanmalarına ve tabanlarını genişletmelerine imkân sağlamıştır. Bu konudaki en katı devletlerden biri olan Fransa’da, bir Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararından sonra 2015 yılında askerlerin mesleki örgüt kurmalarına izin verilmiştir. Aynı şekilde İtalya’da da askeri personelin örgütlenme hakkı, 2018 sonrasında hem Anayasa Mahkemesi’nin hem de Avrupa Sosyal Haklar Komitesi’nin kararları üzerinden düzenlemeye tabi tutulmuştur (Rauseo, 2020). 1972’de yedi üyeyle yola çıktığını söylediğimiz EUROMIL günümüzde 20’den fazla Avrupa ülkesinden 32 askeri örgüt veya sendikayı kapsayan geniş bir yapılanmaya dönüşmüştür (EUROMIL, 2024).

1970’lerin ortalarından itibaren sadece birkaç ülkede hukuken güvence altına alınan eşcinsellerin silahlı kuvvetlerde görev yapma hakkı, özellikle 2000’ler sonrasında hemen bütün Batı Avrupa devletlerinde ve ABD’de olağan hale gelmiştir. Ayrıca mesele sadece cinsel yönelimler açısından değil, trans bireyleri

de içine alacak şekilde cinsiyet kimliklerini de kapsayacak şekilde gündemi işgal etmeye başlamıştır. Cinsel tercihe dayalı ayrımcılığı ortadan kaldıran hukuki düzenlemeler yürürlüğe konsa bile bunların pratikte işlerlik kazanmaları zaman almıştır. Örneğin Birleşik Krallık ordusunda homoseksüelliği yasak olmaktan çıkaran yasa 1991 yılında kabul edilmiş ancak Savunma Bakanlığı'nın homoseksüellerin silahlı kuvvetler için uygun olmadıkları yönündeki görüşü ve homoseksüel olduğunu beyan eden kişileri çalıştırmama yönündeki politikası daha sonra da bir süre devam etmiştir (Dandeker, 1994: 650). Ülkede bu konudaki net hukuki zemin, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin bir kararının ardından 2000 yılında oluşturulmuştur (Equaldex, 2025a).

Eşcinsellerin ve söz konusu diğer grupların asırlar boyu disipliniyle ve değişime dirençli bir kurum kültürüyle bilinen silahlı kuvvetler gibi bir yapı içerisinde meşruiyet kazanmaları, tartışmalı süreçler yaşansa da ABD'de de gerçekleşmiştir. 1993 yılında ünlü "Sorma, Söyleme" (Don't Ask, Don't Tell) düzenlemesiyle, eşcinsel olduklarını açıklamamak kaydıyla bireylerin orduda görev yapmalarına izin verilmiş ancak yoğun tartışmalara konu olan bu politika 2011 yılında değiştirilerek eşcinselliğin gizlenmesi mecburiyeti kaldırılmıştır. 2016 yılında Obama yönetimi tarafından trans bireylere de verilen orduda görev yapma hakkı 2019'da Trump yönetimi tarafından yasaklanmış ve 2021'de Biden döneminde tekrar verilen bu hak 2025 yılında Trump tarafından yeniden yasaklanmıştır (Equaldex, 2025b). Genel tabloya bakıldığında; açıktan eşcinsellik ABD'de ve bütün Batı Avrupa devletlerinde, orduya katılmaya engel bir durum olmaktan çıkarılmıştır (Equaldex, 2025c).

1990'lar sonrasında geleneksel askeri anlayışların değiştiğinin ve bu değişimin de dönemin neo-liberal yönelimiyle bağlantılı olduğunun en çarpıcı kurumsal kanıtlarından bir tanesi de Özel Askeri ve Güvenlik Şirketlerinin (ÖAGŞ) ortaya çıkmasıdır. Bir taraftan Soğuk Savaş sonrasının değişen güvenlik algısı ve yeni düzen arayışları, diğer taraftan neo-liberal bir dünyaya yönelimin hızlanması beraberinde savunma ve güvenlik konularında da özel şirketlerin rol almalarını olağanlaştırmıştır. Bu olağanlaşma terminolojiye bile yansımıştır. ÖAGŞ çalışanları artık paralı asker (mercenary) sayılmanın ötesinde uluslararası barış ve güvenliğe katkı sunan hizmet sağlayıcılar olarak görülmekte ve gelişmiş ya da gelişmekte olan birçok devletle birlikte çokuluslu şirketler, uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları tarafından kullanılmaktadırlar (Kinsey, 2007). Muharebe operasyonlarından stratejik planlamaya, istihbarat toplamadan lojistik ve eğitim desteğine kadar (Erkmen, 2009: 5) geniş bir alanda yetkilendirilebilen ÖAGŞ'lerde çalışanların hak ve özgürlük alanlarının, resmi askeri yapılardakinden daha geniş ve sivil alana daha yakın olması tahmini zor olmayacak bir durumdur. ÖAGŞ'lerin yaygınlaşmasına, 1990'lar sonrasında

zaten zayıfladığını söylediğimiz yurttaş-asker anlayışına darbe vuracak bir başka önemli gelişme olarak da bakılabilir.

1990'lar Sonrası Dönemin Kısa Değerlendirmesi

1990'lar sonrasının hak ve özgürlük temelli yeni normatif düzeninde, silahlı kuvvetlerin ve askerliğin nasıl bir değişime uğradığını anlayabilmek adına Cohen'in ABD ordusu için yazdığı şu satırlara bakmak faydalı olacaktır:

“Askerler, her zamankinden daha fazla oranda oy kullanmaktadır; Amerika Birleşik Devletleri'nde üs komutanları, ulusal seçimlerde yüksek katılım oranı sağlama konusundaki başarılarına göre değerlendirilmektedir. İfade özgürlüğü kesinlikle canlı ve güçlü bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Görevli askerler, Kongre'deki temsilcilerine yazmakta, onları aramakta ya da e-posta göndermekte ve bu temsilciler kötü muamele, görevi kötüye kullanma ya da istismar iddialarını titizlikle araştırmaktadır. Her bir kuvvet komutanlığına ait gazeteler vardır ve yurtdışında yayın yapan Stars and Stripes gazetesi yüksek komuta kademesini eleştirmekten büyük keyif almaktadır. Yerel gazeteler ise üniformalı silahlı kuvvetler mensuplarının, kimliklerini açıkça belirterek yazdığı mektuplarla doludur. Askeri bir hukuk sistemi işletilmekte olup, bu sistemde sanıklara tanınan haklar sivil hukuk sistemindeki haklara denk, hatta bazı durumlarda daha ileri düzeydedir.” (Cohen, 2001: 23)

Batı Avrupa devletlerinin ordularındaki durum bu derece abartılı bir görüntüye sahip olmasa bile, yukarıdaki paragrafta geçen politik katılım, ifade özgürlüğü, şikâyet kanalları ve hukuki korunma hakları az ya da çok onlarda da yerleşmiştir. Bunların dışındaki hak ve özgürlüklerde ise “üniforma içinde yurttaş” yaklaşımı neredeyse ilkesel bir tutum haline gelmiştir. Güvenlik ve savunma alanlarının doğrudan özel sektöre devredilmesi trendindeki yükseliş ise, haklar ve özgürlükler bakımından sivil-asker ayrımını daha da belirsizleştirmiştir.

Hem demilitarizasyon hem de silahlı kuvvetlerdeki çalışma amaç ve koşullarında daha demokratik ve hak temelli gidişat 1990'lar sonrasının Batı devletlerinde genel yönelim olsa da son dönemlerde bunun kısmen tersine döndüğünü gösteren gelişmeler de ortaya çıkmıştır. Özellikle Rusya'nın 2008'de Gürcistan'ı, 2014'te Kırım ve Donbas'ı işgali ve en son 2022'de Ukrayna'ya savaş açması Avrupa'da silahlanma söylemlerini yeniden güçlendirmiş (Macron ve Merz, 2025) ve ABD'nin de baskısıyla NATO'nun 28 Avrupalı üyesinden 20 tanesi 2024 yılında savunma harcamalarını yüzde 2'nin üzerine çıkarmıştır (Wolff, Steinbach ve Zettelmeyer, 2025). Rusya tehdidi 2015'te Litvanya'nın, 2017'de de İsveç'in zorunlu askerlik uygulamasına dönüşüne de yol açmıştır. Bütün bu gelişmeler silahlı kuvvetlerin normatif konumunda çoğulcu demokrasi

döneminin sona ermeye başladığını mı göstermektedir? Bu konuda sağlam bir yargıya varabilmek için henüz erken olduğunu söylemek doğru olacaktır.

4. SONUÇ

Bu makalede, modern Batı devletlerinde silahlı kuvvetlerin siyasal normların hem yansıması hem de taşıyıcısı olarak kritik bir rol oynadığı ortaya konmaya çalışılmıştır. 1850'lerden 1945'e kadar ulusçuluk ve bağlı normlar, silahlı kuvvetleri ulus-devlet inşasının merkezine yerleştirirken; 1945 sonrası demokratikleşme süreci, orduların sivil otoriteye tabi kılınmasını ve demokratik normlara uyumunu gerektirmiştir. 1990'lar sonrası ise çoğulcu demokrasinin etkisiyle, silahlı kuvvetler hak ve özgürlükler çerçevesinde sivilleşmiş ve geleneksel ayrıcalıklı konumlarını yitirmiştir. Dönemlere dayalı bu inceleme, Batı toplumlarındaki normatif değişimlerin silahlı kuvvetler üzerindeki etkisini açıkça göstermektedir. Silahlı kuvvetlerin değişen rolleri, her dönemde siyasal normların bir aynası olarak işlev görmüş; ulusçuluktan demokrasiye, oradan da çoğulcu demokrasiye uzanan süreçte, orduların yapısı, toplumsal algısı ve haklar çerçevesi köklü bir dönüşüm geçirmiştir.

Birbirinden farklı dönemleri içeren ve görece uzunca bir zaman diliminde ve çok sayıda ülkeyi kapsayan bir bölgede siyasal normları ve bu normlarla silahlı kuvvetler arasındaki etkileşimi incelemeye çalışmak, kaçınılmaz olarak makaleyi içeriği yoğunlaştırılmış bir yapıya büründürmüştür. Her bir dönem veya modern Batı içerisinde yer alan her bir ülke ya da ülkeler grubu açısından daha detaylı analizler yapabilmek de mümkündür. Ancak, en başta belirttiğimiz şekilde üç farklı dönemin siyasal normlarını bir makalede ele almak, Batı'daki siyasal normları ve bunlardaki değişimi anlamak açısından silahlı kuvvetlerin bir anlamda turnusol kâğıdı işlevi gördüğü şeklinde başlangıçta öne sürdüğümüz hipotezi doğrulamak açısından faydalı olmuştur.

KAYNAKÇA

Alvarez, Amalia-Benjumea ve Vicente Valentim (2024), "The Enforcement of Political Norms", *British Journal of Political Science*, 54: 1043-1066.

Bacevich, Andrew J. (2011), "Whose Army?", *Daedalus*, 140 (3): 122-134.

Bauman, Zygmunt (1997), *Postmodernity and Its Discontents* (Cambridge: Polity Press).

Black, Jeremy (2010), *The Age of Total War, 1860–1945* (Lanham: Rowman & Littlefield).

Boene, Bernard (2009), " Shifting to All-Volunteer Armed Forces in Europe: Why, How, With What Effects?", *Forum Sociológico* 19, DOI: 10.4000/sociologico.347.

Born, Hans, Marina Caparini, Karl Haltiner ve Jürgen Kuhlmann (2006), "Civilians and the Military in Europe", Hans Born, Marina Caparini, Karl W. Haltiner ve Jürgen Kuhlmann (Der.), *Civil–Military Relations in Europe Learning from Crisis and Institutional Change* (London: Routledge): 3-17.

Caforio, Giuseppe (1996), "Research Design and General Findings", Jürgen Kuhlman (Der.), *The Present and Future of the Military Profession – Views of European Officers* (Strausberg: Sozialwissenschaftliches Institut Der Bundeswehr): 1-26.

Caforio, Giuseppe (2000), *The European Officer: A Comparative View on Selection and Education* (Pisa: Edizioni Plus).

Casey, Steven (2008), *Selling the Korean War – Propaganda, Politics, and Public Opinion in the United States, 1950-1953* (Oxford: Oxford University Press).

Choulis, Ioannis, Zorzeta Bakaki and Tobias Böhmelt (2019), "Public Support for the Armed Forces: The Role of Conscription", *Defence and Peace Economics*, 32 (2): 240-251.

Clifford, John Garry (1972), *The Citizen Soldiers – The Plattsburg Training Camp Movement, 1913-1920* (Lexington: The University Press of Kentucky).

Cohen, Eliot. A. (2001), *Twilight of the citizen-soldier*. *Parameters*, 31 (2): 23-28.

Cortright, David (2005), *Soldiers in Revolt: GI Resistance During the Vietnam War* (Chicago: Haymarket Books).

Council of Europe (2010), *Human rights of members of the armed forces- Recommendation CM/Rec (2010) 4 and explanatory memorandum* (Strasbourg: Directorate General of Human Rights and Legal Affairs Council of Europe).

Dal Bó, E, K. Hutková, L. Leucht ve N. Yuchtman (2025), "Dissecting the Sinews of Power: International Trade and the Rise of Britain's Fiscal-Military State, 1689–1823", *The Journal of Economic History*, 1-34. DOI: 10.1017/S0022050725000117.

Dale R. Herspring (2013), *Civil-Military Relations and Shared Responsibility - A Four-Nation Study* (Baltimore: John Hopkins University Press).

Dandeker, Christopher (1994), "New Times for the Military: Some Sociological Remarks on the Changing Role and Structure of the Armed Forces of the Advanced Societies", *The British Journal of Sociology*, 45 (4): 637-654.

Davidson, Alastair (1997), "Regional Politics: The European Union and Citizenship", *Citizenship Studies*, 1 (1): 33-55.

Douglas. T. Stuart (2003), "Ministry of Fear: The 1947 National Security Act in Historical and Institutional Context", *International Studies Perspectives*, 4 (3): 293-313.

Draper, Mario A. (2016), *The Belgian Army, Society and Military Cultures (1830), -1918* (Unpublished PhD thesis) (University of Kent).

Edward M. Coffman (2004), *The Regulars – the American Army 1898-1941* (Cambridge: Harvard University Press).

Equaldex (2025a), "LGBT Rights in United Kingdom", <https://www.equaldex.com/region/united-kingdom> (29.03.2025).

Equaldex (2025b), "LGBT Rights in United States", <https://www.equaldex.com/region/united-states#military> (29.03.2025).

Equaldex (2025c), <https://www.equaldex.com> (30.03.2025).

Erkmen, Serhat (2019), "Silahlı Güçler; Ordular, Para-Militer Yapılar, Özel Askeri Şirketler", *Güvenlik Yazıları Serisi*, No.39.

EUROMIL (2024), "The European Organisation of Military Associations and Trade Unions", <https://euromil.org/who-we-are/> (05.04.2025).

Finnemore, Martha and Kathryn Sikkink (1998), "International Norm Dynamics and Political Change", *International Organization*, 52 (4): 887-917.

Frevert, Ute (2004), *A Nation in Barracks: Conscription, Military Service and Civil Society in Modern Germany* (Oxford: Berg).

Gellner, Ernest (1983), *Nations and Nationalism* (Ithaca: Cornell University Press).

Gene, M. Lyons (1961), "The New Civil-Military Relations", *The American Political Science Review*, 55 (1): 53-63.

George L. Mosse (1975), *The Nationalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich* (New York: Howard Fertig).

- Griffin, Roger (1993), *The Nature of Fascism* (Oxon: Routledge).
- Haferkamp, Hans, and Neil J. Smelser (1992), *Social Change and Modernity* (Berkeley: University of California Press).
- Hanlon, Gerard (2024), “‘The Military Dream of Society’: The Military-State, Security and the Recreation of Organisational Order”, *Organization*, 1-19.
- Hirsch, E. D. Jr. (2001), *Creating Patriots: Education and the Making of a Nation* (New Haven: Yale University Press).
- Hobsbawm, Eric (1983), "Introduction: Inventing Traditions", Eric Hobsbawm ve Terence Ranger (Der.), *The Invention of Tradition* (Cambridge: Cambridge University Press): 1-14.
- Howard, Michael (2009), *War in European History* (Oxford: Oxford University Press) (ilk baskı 1976).
- Huntington, Samuel P. (1957), *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations* (Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press).
- Janning, Josef ve Thomas Bauer (2007), “Into the Great Wide Open: The Transformation of the German Armed Forces After 1990”, *Orbis*, 51 (3): 529–541.
- Janowitz, Morris (1964), *The Military in the Political Development of New Nations* (Chicago: University of Chicago Press).
- Janowitz, Morris (1979), "The Citizen Soldier and National Service," *Air University Review*, 2-16.
- Kinsey, Christopher (2007), "Private Security Companies: Agents of Democracy or Simply Mercenaries?", Thomas Jäger and Gerhard Kümmel (Der.), *Private Military and Security Companies: Chances, Problems, Pitfalls and Prospects* (Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften): 87-104.
- Kosnik, Matthew (2017), “Conscription in the Twenty-first Century: Do Reinforcements Equal Security?”, *Comparative Strategy*, 36 (5): 457-467.
- Kuehn, David ve Aurel Croissant (2023), *Routes to Reform: Civil-Military Relations and Democracy in the Third Wave* (Oxford: Oxford University Press).
- Kymlicka, Will (1995), *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights* (Oxford: Oxford University Press).
- Livny, Adi (2017), “Conscientious Objection and the State”, *Armed Forces & Society*, 44 (4): 666–687.

Lyotard, Jean-François (1994), *Postmodern Durum: Bilgi Üzerine Bir Rapor* (İstanbul: Vadi Yayınları) (Çev. Ahmet Çiğdem) [İlk baskı 1979].

Macron, Emmanuel ve Friedrich Merz (2025), "Macron and Merz: Europe must arm itself in an unstable world", <https://ft.com/content/c1bf5fe8-602d-4887-a5eb-1bd247be9d54> (30.06.2025)

Maire, Antoine ve Olivier Schmitt (2022), "An Unstable Equilibrium: Civil-Military Relations within the French Ministry of Defence", *Journal of Strategic Studies*, 45 (6–7): 798–819.

Malmström, Jenny ve Joakim Berndtsson (2025), "Constructing "Society's Soldiers": Identity Work, (Total) Defence Willingness and the Swedish Home Guard", *Scandinavian Journal of Military Studies*, 8 (1): 1-16.

Manigart, Philippe (2001), "A Comparative Analysis of the Opinions of Military Cadets", Philippe Manigart and Ljubica Jelusic (Der.), *European Defence Restructuring: Military and Public View* (Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities): 13-26.

Mannitz, Sabine (2013), *The "Democratic Soldier": Comparing Concepts and Practices in Europe* (Londra: Ubiquity Press).

Marcuse, Herbert (2002), *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society* (London: Routledge) (Orijinal basımı 1964).

Mellors, Colin ve John McKean (1984), "The Politics of Conscription in Western Europe", *West European Politics*, 7 (3): 25-42.

OSCE/ODIHR (2008), *Handbook on Human Rights and Fundamental Freedoms of Armed Forces Personnel* (Warsaw: OSCE/ODIHR).

Osuna, José Javier Olivas (2014), "History of Contemporary Civil-Military Relations in Spain", José Javier Olivas Osuna (Der.), *Iberian Military Politics - Controlling the Armed Forces during Dictatorship and Democratisation* (New York: Palgrave Macmillan).

Pierson, Paul (2004), *Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis* (Princeton: Princeton University Press).

Plowman, Andrew (2010), "Defending the Border? Satirical Treatments of the Bundeswehr after the 1960s", Tobias Hochscherf, Christoph Laucht, and Andrew Plowman (Der.), *Divided, But Not Disconnected: German Experiences of the Cold War* (New York: Berghahn Books): 134-147.

Porter, Bruce D. (1994), *War and the Rise of the State: The Military Foundations of Modern Politics* (New York: The Free Press).

Pridham, Geoffrey (2001), *The Dynamics of Democratization – A Comparative Analyses* (London: Continuum).

Quiroga, Alejandro (2010), “Nation and Reaction: Spanish Conservative Nationalism and the Restoration Crisis”, F.J.R. Salvadó ve A. Smith (Der.), *The Agony of Spanish Liberalism* (London: Palgrave Macmillan).

Rauseo, Angela (2020), "CGIL v. Italy: Is It Time for Military Personnel to Have Union Rights?", *International Labor Rights Case Law* 6 (3): 221–225.

Richard W. Steward (2010), *American Military History Volume ii - the United States Army in A Global Era, 1917–2008*, 2. Baskı, (Washington: Center for Military History).

Sheehan, James H. (2008), *Where Have All the Soldiers Gone? The Transformation of Modern Europe* (New York: Mariner Books).

Spindler, John F. (1952), "The Uniform Code of Military Justice: New Rights and a Means to Enforce Them", *Michigan Law Review*, 50 (7): 1084-1092.

Statista (2000), "Major Party Share of the Popular Vote in Federal Elections Held in Germany between May 1924 and March 1933", <https://statista.com/statistics/1340384/germany-federal-election-popular-vote-results-weimar/> (03.04.2025).

Strachan, Hew (2003), “The Civil-Military ‘Gap’ in Britain”, *Journal of Strategic Studies*, 26 (2): 43-63.

Stuart, Douglas (2008), "Constructing the Iron Cage: The 1947 National Security Act", Gabriel Marcella (Der.), *Affairs of State: The Interagency and National Security* (The Strategic Studies Institute).

Sunstein, Cass R. (1996), “Social Norms and Social Roles”, *Columbia Law Review*, 96 (4): 903-968.

Thomas C. Bruneau (2017), "Civil-Military Relations in Two "Third Wave" Democracies: The First and a Follower", Aurel Croissant and David Kuehn (Der.), *Reforming Civil-Military Relations in New Democracies* (Berlin: Springer): 63-81.

Tilly, Charles (1992), *Coercion, Capital and European States, A.D. 990 – 1992* (Oxford: Blackwell Publishing).

Tuomela, Raimo (1996), *The Importance of Us* (Stanford: Stanford University Press).

University of Michigan (2025), "The Military Draft During the Vietnam War", https://michiganintheworld.history.lsa.umich.edu/antivietnamwar/exhibits/show/exhibit/draft_protests/the-military-draft-during-the- (10.05.2025).

Verhey, Jeffrey (2004), *The Spirit of 1914: Militarism, Myth, and Mobilization in Germany* (Cambridge: Cambridge University Press).

Visser, Jelle (2000), "Netherlands", Bernhard Ebbinghaus and Jelle Visser (Der.), *Trade Unions in Western Europe Since 1945* (London: Palgrave Macmillan): 463–465.

Weibull, Alise (1996), "European Officers' Job Satisfaction and Job Commitment", Jürgen Kuhlman (Der.), *The Present and Future of the Military Profession – Views of European Officers* (Strausberg: Sozialwissenschaftliches Institut Der Bundeswehr): 27-49.

Weiler, Sarah (2021), "The Bund Deutscher Mädel and the Indoctrination of the German Girl", *The Saber and Scroll Journal*, 10 (1): 111-120.

Williamson, Murray (2011), *Military Adaptation in War: With Fear of Change* (Cambridge: Cambridge University Press).

Williamson, A. Murray (2020), "The Industrialization of War 1815-1871", Geoffrey Parker (Der.), *The Cambridge History of Warfare*, 2. Baskı (Cambridge: Cambridge University Press): 281-324.

Wimmer, Andreas ve Yuval Feinstein (2010), "The Rise of the Nation-State Across the World, 1816 to 2001", *American Sociological Review*, 75 (5): 764–790.

Wolff, Guntram B., Armin Steinbach ve Jeromin Zettelmeyer (2025), "The governance and funding of European rearmament", <https://bruegel.org/policy-brief/governance-and-funding-european-rearmament> (08.08.2025).